

Studia Poetica 12 (2024)

ISSN 2353-4583

e-ISSN 2449-7401

DOI 10.24917/23534583.12.26

PARATEKSTY I KOMENTARZE

Wojciech Pietras

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0002-3079-5137

Ikoniczność jako medium doświadczeń. Margaret Freeman, *The Poem as Icon*, Oxford University Press, Oxford 2020, ss. 228.

Potencjał metod kognitywnych w badaniach nad poetyką wiersza nie został jeszcze rzetelnie sprawdzony w Polsce. Książka Margaret Freeman *The Poem as Icon* daje pewien ogląd, jak kierunek ten rozwija się za granicą, a wnioski z tej lektury są nadal aktualne.

Margaret Freeman z ogromną sprawnością i swobodą korzysta z interdyscyplinarnych narzędzi poetyki kognitywnej, by w *The Poem as Icon* wyjaśnić, skąd bierze się ta właściwość poezji, która pozwala jej przekazywać wiedzę o świecie – komplementarną z wiedzą naukową: „Scientists and poets are not pursuing different realities; they are pursuing them from different perspectives (1)¹”. Zdaniem autorki oba rodzaje wiedzy budujemy bowiem na fundamencie w postaci zdolności estetycznej (*aesthetic faculty*).

W „poznaniu poetyckim” (*poetic cognition*) centralne miejsce zajmuje to, co Freeman określa pojęciem ikoniczności: swoisty poznawczy pomost między „światami materialnymi i niematerialnymi” („Iconicity is the means by which poetry both exploits and Bridges this so called gap by integrating self with the material and im-material worlds”; s. 131). Freeman stara się w istocie przeniknąć tajemnicę poezji, co jest niezwykle ambitnym przedsięwzięciem przy publikacji o tak niewielkiej ob-

¹ M. Freeman, *The Poem as Icon. A Study in aesthetic Cognition*, Oxford University Press, Oxford 2020. Odsyłacze do poszczególnym stron pracy Freeman podaję bezpośrednio w tekście, w nawiasach okrągłych. Za pomoc w dotarciu do książki dziękuję pani Dorocie Traczewskiej z Biblioteki Wydziału Neofilologii UW.

jętości. Autorka osiągnęła bowiem skondensowaną formę wyводу, zilustrowaną znakomitymi analizami utworów poetyckich, kosztem przejrzystości i precyzji.

W pierwszym rozdziale (*The Poetic Cognition*) Freeman naświetla swoje rozumienie zdolności estetycznej, przyjmując przy tym Kantowski pogląd na estetykę jako naukę o poznaniu, zarówno poprzez sztukę, jak i za pomocą metod naukowych. Poznanie poetyckie stanowi podkategorię poznania estetycznego, a poeta może utrwalić w utworze bezpośrednie doświadczenie istoty bytu („a manifestation of that which is created: the primordial experience of the essence of being that structures the reality”; s. 6). Następnie, dzięki zjawisku ikoniczności, udostępnia odbiorcy to doświadczenie „do przeżycia”. Autorka nie poświęca jednak zbyt wiele miejsca tym ogólnym założeniom, a jednocześnie dość łatwo zrównuje poznanie poetyckie z naukowym, co dla współczesnego czytelnika jest zupełnie nieoczywiste.

W rozdziale drugim (*Icon*) autorka przybliżyła stosowane przez siebie pojęcia ikony i ikoniczności, sięgając m.in. do znaczenia tej pierwszej w religii, językoznawstwie i popkulturze. Freeman podkreśla przy tym, że struktury języka są ugruntowane w intersubiektywnych wrażeniach zmysłowych. Znaczenie jest więc konwencjonalne, ale nie jest zupełnie arbitralne.

Dzięki temu utwory poetyckie, jak przekonuje autorka w rozdziale trzecim, mogą osiągać efekt podobieństwa, dla którego przyjmuje określenie *semblance* (w miejsce tradycyjnego *mimesis*). Jego istotą nie jest naśladowanie rzeczywistości, lecz symulowanie jej doświadczenia za pomocą m.in.: budowy prozodyjnej (rytmicznej) oraz wzorców dźwiękowych (Freeman wyszczególnia je osobno), a także odpowiedniego użycia wyrażeń przyimkowych i ukrytych, sugerowanych obrazów (*concealed images*).

Rozdział czwarty poświęcony jest metaforze, której Freeman przypisuje rolę kluczowego mechanizmu językowego dla ikoniczności tekstu. Jak przy tym przekonuje badaczka, zwerbalizowana metaforyzacja językowa (*linguistic metaphorizing*) jest wynikiem procesu, który zaczyna się na poziomie doświadczeń zmysłowych (*sensory-motor-emotive metaphorizing*) i stamtąd zmierza ku poziomowi powierzchniowemu języka.

Kolejną partię Freeman poświęca ucieleśnionym schematom poznawczym (*embodied schemata*), czyli strukturom wspólnym przedświadomym doświadczeniom zmysłowym oraz „świadomości konceptualnej” (*conceptual awareness*). Jak podkreśla Freeman, metaforyzacja pozwala wykorzystać dany schemat do opisu (na zasadzie izomorfizmu) jakiegoś innego wycinka rzeczywistości.

Rozdział szósty jest poświęcony emocjonalnemu wpływowi (*affect*) utworów poetyckich na odbiorcę, czyli ich zdolności do wprawienia czytelnika w określony stan. Jak mocno akcentuje badaczka, chodzi o coś innego niż reakcja (emocjonalna czy intelektualna) na utwór („responses to” wobec „affects that emanate from”, s. 100). Środki poetyckie, które służą wywołaniu owego wpływu (s. 119), to przede wszystkim „prozodia”: dźwiękowa oraz „strukturalna”, które zgodnie z polską tradycją wersologiczną można łącznie zaliczyć do środków wersyfikacyjnych – z tym

wszakże zastrzeżeniem, że pojęcie „prozodii strukturalnej” u Freeman nie jest do końca jasne.

U podłoża wspomnianych schematów poznawczych leżą znane z rzeczywistości fizyczne oddziaływania siłowe (*force dynamics*). Jako zwarcie sił postrzegamy na przykład – wskazuje Freeman – reakcje emocjonalne czy społeczne na jakiś bodziec; swoistym zwarciem sił jest też tworzenie i lektura wiersza. Ten prosty model Freeman przekonująco wykorzystuje do opisu złożonych relacji w poezji, choć skrywa on upraszczające założenie pełnej symetrii między przebiegiem pisania a czytaniem gotowej całości.

W części siódmej Freeman demonstrowuje istotę pojęcia ikoniczności, wskazując je jednocześnie jako cechę podstawą dla pozytywnej oceny wiersza: utwór obdarzony ikonicznością ma bowiem ten walor, że przywołuje rzeczywistość wykraczającą poza niego samego („invokes something beyond itself through motivation, isomorphism, and simulation”, s. 122). Autorka dowodzi tego w świetnej analizie porównawczej dwóch sonetów pt. *Ozymandias*, autorstwa P.B. Shelleya i H. Smitha.

Konkluzje badaczki są jednoznaczne: tylko pierwszy autor zdołał nadać swojemu wierszowi status ikony. W drugim Freeman nie znajduje żadnego metaforycznego schematu uspoijniającego. Nie wiadomo jednak, o jaki dokładnie schemat chodzi, a to wydaje się istotne z uwagi na różnicę w poetyckiej strategii obu autorów. Jak wskazuje Freeman, Shelley poetycko tematyzuje metaforę konceptualną ENTROPY THROUGH TIME IS CHANGE THROUGH SHIFT – stara się więc coś „powiedzieć” poprzez opis. Tymczasem Smith operuje gwałtowną zmianą punktu widzenia, która nie tyle opisuje, co uświadamia zachodzące przemiany. Argumentację badaczki można w konsekwencji odbierać jako wymierzoną nie tyle w niedostatki utworu Smitha, ile w jakiś określony typ poezji – co jednak wskazywałoby na zależność teorii Freeman od indywidualnych preferencji czytelnicy.

Rozdział ósmy poświęcony jest poznaniu estetycznemu (*aesthetic cognition*) i roli, jaką odgrywa w nim ikoniczność. Z jednej strony Freeman wykracza tutaj poza domenę nauki w jej współczesnym rozumieniu, w sferę refleksji filozoficznej. Z drugiej zaś strony jako docelową postać estetyki wskazuje jednak jej formę „naukową” („Scattered throughout the long history of aesthetics are patterns of approaches that hint towards the development of a cognitive science of aesthetics”; s. 143). Trudno uniknąć wrażenia wewnętrznej sprzeczności tych rozważań, przez którą ostatni rozdział raczej nasuwa więcej pytań niż dostarcza porządkujących uogólnień.

Zakres problematyki poruszanej w *The Poem as Icon* jest ogromny, a jej omówienie następuje w zawrotnym tempie. Autorka wprowadzie na różne sposoby stara się asystować czytelnikowi (np. każdy rozdział poprzedziła streszczeniem, a na końcu książki zamieściła słownik pojęć), ale wywód pozostaje miejscami nieprzystępny bez gruntownej znajomości przywoływanej literatury – choć na wstępie autorka sugeruje, że książka jest adresowana do szerszego grona odbiorców.

Jednocześnie zwraca uwagę brak zagadnień, takich jak *qualia* czy emocje poznawcze. Jeśli bowiem „reakcje emocjonalne stanowią podstawę ludzkich doświadczeń, przede wszystkim społecznych, ale także tych, które są skrajnie abstrakcyjne – na przykład matematycznych”², to rzeczzone pojęcia pozwoliłyby ściślej powiązać teorię Freeman z innymi dziedzinami kognitywistyki.

Dla pracy o takim zakresie jak *The Poem as Icon* również teoria ewolucji wydaje się kluczowym, a u Freeman nieobecnym punktem odniesienia. Autorka kontynuuje więc podejście znane polskiemu czytelnikowi z *Poetyki kognitywnej* Petera Stockwella, który również abstrahuje od zagadnień ewolucyjnych, choć stawia „ewolucyjne” pytania, np. „jak wiersz działa, czyli [...] – w jakim celu jest stosowany?”³. Obie prace wpisują się w kognitywistyczny dyskurs i korzystają z języka nauk poznawczych, ale jednocześnie nie realizują w pełni kognitywistycznego paradygmatu w humanistyce – tak jak robi to np. *Filozofia dowcipu*⁴, gdzie pytania i propozycje odpowiedzi na nie sformułowano na gruncie teorii ewolucji, co pozwoliło stworzyć spójną (nawet jeśli nie w pełni zadowalającą) poznawczą teorię humoru.

Autorka *The Poem as Icon* momentami wyraża jednak poglądy zgoła antycjentystyczne i wątpiąc w przydatność metod ilościowych w badaniu poezji (np. s. 7), przedkłada nad nie intuicyjne obserwacje – artystów, poetów oraz własne. W efekcie w książce snuje się widmo podziału odbiorców poezji na dostatecznie i niedostatecznie wtajemniczonych; nie wiadomo na przykład, co znaczy „to recognize the minding” w „Reading discursive grammar without recognizing the minding that is being expressed through it misses the living scenario that the poem is creating”?, s. 107). Tymczasem zgodnie z trafną charakterystyką Michała Wróblewskiego „Kognitywistyka to nie tylko atrakcyjne metafory, [...] to przede wszystkim nauka bazująca na modelach i weryfikowalnym modelowaniu”⁵.

Zwłaszcza że w odniesieniu do zagadnień poruszonych przez Margaret Freeman neuronauki czy psychologia poznawcza mogłyby prawdopodobnie dostarczyć ciekawych informacji. Na przykład na temat tego, czy ikoniczność w utworach wierszowych oddziałuje w taki sam sposób, jak w dziełach plastycznych (tak uważa autorka omawianej książki). Być może bowiem „bezpośredniość” poezji nie polega na zejściu poniżej konceptualnego poziomu języka (poziom bezpośrednich wrażeń zmysłowych znacznie łatwiej osiągnąć przecież za pośrednictwem dzieł plastycznych), lecz na tym, że „język i inne społeczne wzorce działania pozwalają myśleniu i rozumieniu wznieść się na poziom intersubiektywnej, społecznej sfery doświadczenia”⁶?

² B. Brożek, *Granice interpretacji*, Copernicus Center Press, Kraków 2015, s. 272.

³ P. Stockwell, *Poetyka kognitywna. Wprowadzenie*, red. E. Tabakowska, przeł. A. Skucińska, Universitas, Kraków 2006, s. 6.

⁴ M.M. Hurley, D.C. Dennett, R.B. Adams, *Filozofia dowcipu. Humor jako siła napędowa umysłu*, przeł. R. Śmietana, Copernicus Center Press, Kraków 2016.

⁵ M. Wróblewski, *Powieść graficzna. Studium gatunku w perspektywie kognitywistycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

⁶ B. Brożek, dz. cyt. s. 171.

Uwagę wersologa zwraca w *The Poem as Icon* także i to, że amerykańska badaczka zawęziła pojęcie ikoniczności do wierszy numerycznych, a właściwy sposób ich odczytania postrzega podobnie, jak u nas niegdyś Kazimierz Wójcicki⁷: „Its written form, much like a musical score, is merely a map of instructions for oral performance and aural reception” (s. 103). Z kolei poszukując nieuchwytnych bezpośrednio wzorców metrycznych („This ghost of meter finally materializes in the last line of the poem as a perfectly formed iambic pentameter line [...]”, s. 53), Freeman obiera perspektywę, z którą przekonująco polemizował Alan Holder⁸ jako prostą drogą do wypaczenia właściwości tych tekstów, które nie chcą się podporządkować metrowi. Również polskie badania nad wierszem wolnym sprawiają, że trudno bez zastrzeżeń przyjąć założenia *The Poem as Icon*. Należałoby je więc „zaktualizować” lub uzupełnić, by rozprawa ta nie pozostawała w izolacji od głównego nurtu polskiej wersologii.

Wizja przedstawiona w *The Poem as Icon* jest bardzo pociągająca, ale sama praca stanowi raczej zestaw przydatnych pojęć i przenikliwych obserwacji, z których przy obecnym stopniu ogólności opracowania trudno złożyć spójną teorię. W połączeniu z ogromnym dziedzinowym autorytetem Margaret Freeman rodzi to pokusę, by poszczególne koncepcje z *The Poem as Icon* wykorzystać na polskim gruncie do opatrywania „starych pomysłów nowymi etykietkami”⁹. Ani kognitywistyczne „etykietki”, ani nawet „atrakcyjne metafory” nie wydają się dziś dla naszych badań nad wierszem towarem pierwszej potrzeby.

Bibliografia:

- Brożek Bartosz, *Granice interpretacji*, Copernicus Center Press, Kraków 2015.
 Freeman Margaret, *The Poem as Icon A Study in aesthetic Cognition*, Oxford University Press, Oxford 2020.
 Holder Alan, *Rethinking Meter. A New Approach to the Verse Line*, Associated University Presses, Lewisburg 1995.
 Hurley Matthew M., Dennett Daniel C., Adams Reginald B., *Filozofia dowcipu. Humor jako siła napędowa umysłu*, przeł. Rafał Śmietana, Copernicus Center Press, Kraków 2016.
 Stockwell Peter, *Poetyka kognitywna. Wprowadzenie*, red. Elżbieta Tabakowska, przeł. Anna Skucińska, Universitas, Kraków 2006.

⁷ Na przykład: „Przy wielokrotnie powtarzanych próbach równego, płynnego, naturalnego odczytania mogliśmy uczuć, jak tekst zmieniał się dla nas stopniowo w rodzaj nut muzycznych, kierujących czynnością naszego organu mowy, zniewalał nie tylko dowygaszania tych, a nie innych dźwięków, alerównież dopewnych przestanków, podwyższania i zniżania tonów, zwalniania i przyspieszania szybkości mowy”. K. Wójcicki, *Forma dźwiękowa prozy polskiej i wiersza polskiego*, Skład główny w Księgarni E. Wende i Spółka, Warszawa 1912.

⁸ A. Holder, *Rethinking Meter. A New Approach to the Verse Line*, Associated University Presses, Lewisburg 1995.

⁹ P. Stockwell, dz. cyt., s. 9.

Wróblewski Michał, *Powieść graficzna. Studium gatunku w perspektywie kognitywistycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

Wóycicki Kazimierz, *Forma dźwiękowa prozy polskiej i wiersza polskiego*, Skład główny w Księgarni E. Wende i Spółka, Warszawa 1912, <https://kpbuc.umk.pl/dlibra/publication/5996/edition/30146/content> [dostęp: 2024/06/30].

Streszczenie

Artykuł jest recenzją książki Margaret Freeman *The Poem as Icon*, której autorka opisuje przebieg tego, co określa poznaniem poetyckim, z pomocą zdefiniowanego przez siebie pojęcia ikoniczności. Recenzja omawia wybrane punkty i główne założenia koncepcji Freeman, w tym te problematyczne ze ściśle scjentystycznej perspektywy, a także sytuuje zaprezentowaną w książce teorię w kontekście innych znanych polskim czytelnikom opracowań humanistycznych z nurtu kognitywistycznego. W tekście podjęto także próbę oceny potencjału *The Poem as Icon* dla stanu polskich badań nad wierszem.

Abstract

This paper reviews a book by Margaret Freeman, *The Poem as Icon*, where Freeman explains the process of what she calls poetic cognition, using the notion of iconicity – redefined by Freeman specifically for the purposes of her theory. The review discusses selected points and main assumptions of this theory, including those that are controversial from a strictly scientific point of view. It also presents the work of Margaret Freeman in the context of other important works of cognitive humanistics that Polish reader is likely to know, as well as considers the potential of *The Poem as Icon* for the Polish research on verse.

Słowa kluczowe: ikoniczność, poetyka kognitywna, poznanie w poezji, teoria wiersza

Keywords: iconicity, cognitive poetics, poetic cognition, theory of verse

Wojciech Pietras – doktorant w Zakładzie Poetyki, Teorii Literatury i Metodologii Badań Literackich, Instytut Literatury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania badawcze: pogranicze wiersza wolnego i prozy; teoria wiersza, zwłaszcza wolnego; poetyka delimitacji graficznej; kultura Internetu. Wybrane publikacje: *Wers na pograniczach wersologii*, „Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo” 2021, nr 11(14), s. 259–273; *Pogranicze wiersza wolnego i prozy w perspektywie wersologicznej. Próba diagnozy*, „Forum Poetyki” 2021, nr 25, s. 42–59.